

ПРЕДГОВОР

Отпре неколико година у британској Државној архиви стављена је овлашћеним истрартиџвачима на расположење главнина дипломатских докумената коју се односе на период Другог светског рата (1939-1945). Г. Коста Ст. Павловић, угледни дипломат и књижевник, латио се посла да проучи акта о разнит пшпањима Југословенске историје тога доба. Један од плодова те његове делатности је ова »Женидба краља Петра према британским изворима«. Изаћ сам наслов упозорава читаоца да то није историјска расправа, ни цела целцата нрича, о тој болној и судбоносној епизоди наше историје. Са марљивошћу и савесношћу које дају белег свему што он ради, г. Павловић Једноставно и интелегентно износи оно што је забележено у бритаиским документама. Он се не упушта у дискутовање о оправданости или, неумесности разних нретноставки, тврђења и судова коју се ту могу наћи о проблемима и људима. Он је себе ограничио на улогу референта. Он поштено излаже што је нашао записано. Чини нам се да је то добар метод. Он оставља историчарима да им та грађа, несумњиво од велике вредности, послужи као један од елемената за израду свеобухватне слике.

Овде обрађени документи почињу Ј. Јуна 1942. Има међутим и један Пролог, од не мале важности за њихово пуно разумевање.

По преласку краља Петра из Јерусалима у Лондон крајем јуна 1941. године, Једна од првих ствари коју су председник Владе Ђенерал Душан Симовић и нотпредседник Слободан Јовановић уредили са Краљем и краљицом Маријом била је да

Краљ продужи своје ратом прекинуто школовање. Одлучено је да већ у школској години 1941-1942. Краљ почне студирати економију и међународно право, у *Slage CoIe&e* у Кембриџу. Одатле је Краљу било лако отићи било у Лондон или до куће својемајке (*O1c1 MN1 Houze*, у селу *1Лу1е СганмЈеп. ВесЦогМпге*), да тамо проведе крај педегље с њом и са браћом.. Краљ је у колеџу имао да живи као сваки други од студената. Боравио је тамо сам, то ће рећи лишен пратње својих ађутаната. Добио је неизбежни бицикл. У приправности Је, поред његовог неупадљивог и дискретног детектива, стојао и Краљев лични аутомобил, за увек могућан покрет изван Кембриа. Министар Цвора одлазио је до њега једном каткад двапут недељно у вези са службеним пословима. Краљ би скокнуо у Лондон с времена на време, ради заказаних аудијенција или других обавеза.

С пролећа 1942. једна од таквих обавеза била је да у недељу 12. априла присуствује у хотелу (*пгозуепог Houze чајанци* у Недељном официрском клубу. Тај клуб био је стециште савезничких официра који би се повремено нашли у престоници. Како је те недеље био »Југословенски дан«, то јест дан у част Југославије, очекивало се да краљ, Петар буде ту с неколицином својих министара и да том приликом каже коју реч. Подвукло се да ће бити присутна и два-три члана пријатељске Грчке владе. Као средишна личност, Краљ је добио место између покровитељке Клуба, маркизе *ТоутзћеиЈ*, и грчке принцезе Александре. Принцеза Александра била је посмрче краља Александра 1 (владао од 11. јуна 1917. до своје смрти, 25. октобра 1920) из његовог морганатског брака с Аспазијом Манос, кћерју једног дворског чиновника. Принцеза Аспазија седела је између председника Владе С. Јовановића и министра иностраних послова М. Нинчића. Краљ је био у својој деветнаестој години; принцеза Александра била је тек напунила двадесет једну годину. То је била једна складно развијена дама, у пуном цвету девојаштва, привлачне спољашности и симпатична, на речи уздржљива скоро до стидљивости, али с осмехом чија је љупкост надокнађивала оскудицу речи. Лица уздигнута к њему, слушала је нетремице

док је Краљ читао уобичајени пригодни говор. Потом се развила игранка. Било је јасно да им је пријатно што су заједно.

То је био нрви њихов сусрет, — увод у читав низ убрзаних сусрета за које су иницијативу давале веома познате личности лондонског друштва. Треба истаћи пре свега коктел који је недељу дана после тога приредила у свом дому госпођа Емери, супруга државног секретара за Индију Беоро¹ (18. Атегу. Било је наглашено да је то пријем »за сасвим узак круг«. У ствари ту ће се наћи на окупу, ради ближег упознавања, неколико од главних личности ове приче. Поред двоје домаћина.

министром Двора Кнежевићем, Александра с мајком, Нинчић и ја, и онда још троје-четворо млађих забележио је Слободан званица, међ којима је Черчилова кћи». (Реч је о Магу СћигсћШ, доцније БасЈу

воатез. Она се појавила у својој војној униформи.) Од Југословена био је позван још и мајор Живан Кнежевић. Следеће недеље одражан је пријем, после позоришта, у Кућиледи Чомле (Сћо1-топсПеу), а нешто доцније и забава само за омладину у кући енглеског посланика при нашем Двору, Џорџа Рендела ((Јеог^е КенЈе1); итд. Крајем априла се принцеза Александра са својом мајком преселила из Лондона у Кембриџ, да ту ступи на један течај за болничарке. То је нружило прилику за још чешића виђања. Тај период удварања описује доцније сама она у својој аутобиографској књизи »Роџ а Кт\$'з Еоуе«, односно »Роиг 1 'атоиг Је топ гок¹, француски превод који нам је нри руци те из њега цитирамо.

У петак 22. маја грчки носланик при нашем Двору, Кристо Цијамантопулос, затражио је да га прими наш министар иносЈнраних нослова. Потписани је о томе прибележио: »Грчки посланик код Нинчића у 18 часова, Нинчић ми саотитава породичну тему разговора у 18.45. Кратак разговор између Слободана, Нинчића имене, у 19 часова«. (Нас тројица имали смо канцеларије у истој згради где је била и Краљева лична канцеларија, с одајама за пријем.) О чему је

¹ Рап.ч, СаНЈтЈагд, 1957; р. 316

реч? Посланик је имао задатак да обавести Нинчића: да се краљ Петар, пошто је добио пристанак своје мајке, обратио грчком краљу Ђорђу, који је као старешина грчког краљевског дома имао да одобри принцези Александри ступање у брак: грчки Краљ је то одобрење дао с великим задвољством. Нинчић је оставио неразјашњеним, да ли је ту пројектну краљ Петар извршиоу непосредном додиру с грчким, Краљем, или је то ишло преко посредника (евентуално преко принцезе Аспазije). У својим белешкама о годинама рата 1941-1943. Слободан Јовановић каже: »Нинчић је био сасвим гиненађеи. И он и ја знали смо да се Александра допада Краљу; али како нам, краљица Марија није ништа помињала, ми нисмо претпостављали даје ствар тако озбиљна«.

Краљица Марија била је у ту идилу унућена доста рано. Сматрала је тај браку начелу прикладним с обзиром на блиске везе између Грчке и Југославије (Балкански пакт; споразум потписан у Лондону 15. јануара 1942, између њих. о остварењу Балканске уније носле рата). Пре него што би дала пристанак своје првенцу, желела је да се упозна с његовом девојком и створи о њој свој суд. Тако је дошло до њихова ручка утроје у хотелу »Дорчестер«. Утисак је морао бити новољан. Истога дана, у колима на повратку за Кембриџ, краљ Петар је Принцези предложио брак. Дан-два доцније одвео је принцезу Александру и своју будућу ташту на вечеру у Краљичиној сеоској кући. Краљица им је после кафе рекла углавном ово: политички гледано, веома је добро да се краљевске куће грчка и југословенска ороде. Међутим не треба хитати с браком. Југославија је под непријатељском окупацијом и тешко раздирана унутрашњим невољама. Краљ не би смео ни да обзнани своју веридбу пре него што би се саветовао са својим министрима. »Поступити друкчије значило би нетактичност и изложило би га опасности да се против њега дигне један део његовог народа«. Краљ, коме је тек осамнаест година. треба и да заврши своје студије. Она им даје свој благослов за веридбу коју ваља држати у тајности. Она их моли »да стрпљиво чекају неколико месеци пре него што би се веридба објавила званично«. Краљица је те своје »одлуке« (забележиће доцније Принцеза, не без кивности) пропратила »топлим осмехом који је нешто мало ублажио њен одсечни тон«. Принцеза је те Краљичине речи примала на знање са једним кротким, »да«. Њена мајка,

међутим, била је нешто разочарана. »Дуго и трајно вереништво никад није лако«, рећи ће она својој кћери кад су се обреле сале у свол хотелу, »а краљица Марија је жена од карактера. Страхујем да наредни месеци не баце мало сенке на твоју срећу«. — Читаоцима ових докумената треба свратити пажњу да се у излагању краљице Марије (препричаном овде искључиво према онису саме принцезе Александре²; а по оном што потписани ноуз дано зна, окису верном) налазе поређани управо они аргументи на којима ће инсистирати министри Срби у Јовановићевој Влади, од првога до последњега, за све ереме разговора о браку краља Петра.

Прва ствар коју су Јовановић и Нинчић учинили након посете грчког посланика, била је да оду до краљице Марије и од ње добију обавештења из прве руке. Краљица Марија, са својим искуством и осећањем одговорности, била је двома младима одобрила оно што је лежало у њеној власти: дала им је свој благослов за тајну веридбу. На састанку са Јовановићем и Нинчићем, — вероватно с погледом на нестрпљивост краља Петра, — она је покушала да постигне више него што је сама била обећала. Говорила им је о грчко-југословенском пријатељству, хвалила принцезу Александру, рекла да Краљеву намеру о женидби она одобрава, утолико пре што је он од оне врсте људи које треба што пре оженити. »Нинчић и ја«, записао је Јовановић, »нисмо могли оспоравати тачност Краљичиних навода, али Краљица је једну ствар губила из вида, — и ми смо јој на ту ствар морали свратити пажњу. Нама је изгледало несумњиво да се Краљ не сме женити усред рата, онда када је наш народ преживљавао најстрашније дане своје историје. Наш народ неће разумети да се Краљ жени баш сада када је цела земља огрезла у крв и када скоро нема куће која није завијена у црно. Сматраће се да Краљ не саосећа својим народом, и то може бити тежак удар за његову 'популарност која је почела тек да се ствара. и коју мора 'брижљиво неговати. ако мисли да се једног дана врати у земљу«. Потом су Јовановић и Пинчић разговарали с краљем Петром, у истом смислу. Ти разговори с Краљицом и Краљем били су у дане од 25. с1о 28 маја. Јовановић је забележио: »Закључак свих тих разговора био је тај, да не само женидбу, него и веридбу треба засада одгодити, до пре веридбе треба

² Исто; С. 101-102.

саслушати Министарски савет и да све докле до веридбе не дође, ваља Краљеве намере држати у што потпунијој тајности». То се слагало с интимним мишљењем краљице Марије, јасно израженим за народичном трпезом у ОШ МШ Ноузе.

Међутим није се завршило на томе. У среду 3. јуна Јовановић се попео до моје канцеларије и саопштио ми да Т. 8. Атегу жели да тога дана дође до њега ради разговора с њиме и са мном заједно. »Стари Емери«, како смо га међу нама звали за разлику од сина му Ђулијана, био нам је драг због својих симпатија за нашу земљу још из времена Солунског фронта. Биле су нам познате и његове симпатије за грчку краљевску Кућу. И Јовановић и ја били смо уверени да ће предметом разговора бити брак Петар-Александра. Утолико пре што сам ја уочи тога дана, а: зћоп поИсе, био позван на вечеру код принцезе Аспазије у њеном стану. Биле су ту обе принцезе и један њихов пријатељ Грк професор (чије име нисам запамтио). По свршетку обеда принцеза Александра се дискретно уклонила. Тада ми је принцеза Асназија поставила питање: како да се проблем Краљеве женидбе покрене са мртве тачке. Она није тајила да нема разумевања за наше држање, очигледно јер се оно косило са њеним тежњама. Ја сам јој подвукао да се самом браку не противи нико, апсолутно нико, и да је то питање споразумно са Краљем и Краљицом, скинуто с дневног реда, надамо се сви: не за одвећ дуго. Додао сам да »Кетњ п 'ез1 рах регЈи« (француска изрека: Што је одложено, не значи да је и нронало). Њој то, видело се по њеној мимици, није звучало убедљиво. Она је била од оних природа које оно за чим жуде хоће одмах, и хоће све. Приметила је суво да то њој не изгледа прихватљиво решење. Потом је, с обзиром на главни аргумент против Краљеве женидбе током рата, упитала не бисмо ли могли да о томе консултујемо самога ђенерала Михаиловића, који је у непосреднијем додиру с народом Југославији и, можда боље осећа бпло народно него људи у Лондону («1ез уепз с!е Боп- пгез»). То је, колико се сећам, било први пут даје у расправу о Краљевом браку убачена идеја о консултовању још увек општеслављеног ђенерала Михаиловића. (На томе ће и остати те године. Али ће се та идеја оживотворити током 1943.) Примедба о »људима из Лондона« није била узор тактичности; али је то био знак смишљене агресивности принцезе Аспазије. Мој одговор је гласио, даје њена замисао о консултовању Михајловића вредна

размишљања; на жалост, засад не изгледа остварљива: ми не знамо где се Михаиловићу том часу налази, а норед тога радио-веза с њиме нијеу нашим рукама. Све сам то набрзо испречао Јовановићу, који се смрачио. Ако шита, тај мој разговор је показивао да је принцеца Аспазија до крајности истрајна у својим наканама и да се не мири с тим да стрпљиво чека.

С обзиром на деликатност Емеријеве мисије, чини нам се најупутнијим да дословно пренесемо оно што је о томе записао сам Јовановић.¹ »Министар за Индију Емери, који се поред индијских послојТд бавио и нашим југословенским пословима, дошао је једног дана да ми учини једно важно саотитење. По његовој жељи нашем састанку требало је да присуствује и миистар Двора, Радоје Кнежевић, по чему је изгледало да је његово саотитење било намењено не само Влади, него и Краљу. Емери је рекао да је енглески Краљ врло новољно примио вест о Краљевој намери да се ожени принцем Александром. Тај брак он сматра за идеалан брак, какав би и својој деци могао желети. Од своје стране Емери је додао да он Александру зна од њена детињства, и да о њој. може рећи само оно што је најбоље. При крају, — и то је изгледа било главно, — изјавио је да би по мишљењу енглеског Краља требало с браком пожурити. Ја и Кнежевић навели смо Емерију све оне разлоге који су говорили за одлагање Краљеве женидбе. Емери је био прилично зачућен. По енглеским појмовима човек се може женити у рату исто тако као и у лшру, свадба се не сматра као тако велико весеље да је не треба сред жалости приређивати. Све оно што смо му ми говорили, Емерију је морао изгледати један необичан фолклор; али какоје он као министар за Индију имао прилике даупозна још чудније обичаје, онје примио за тачно наше казивање«.

После те интервенције Јовановићје дошао доуверења даје потребан још један разговор с краљем Петром о његовој женидби, и то разговор у негито ширем кругу. Јовановић је о томе записао ово: »Ја сам му предложио да сазове један Савет србијанских министара на коме би проверио далије, и колико основано оно мишљење које смо му Нинчић и ја дали. Ја сам гаупућивао на србијанске министре стога што сеу првом реду морало водити рачуна о одјеку који ће Краљева женидба имати у Србији. Династија Карађорђевића држала се и у Југославији оном популарношћу коју је у Србији уживала. Криза те популарности, која би и у обичним временима била тешка, могла је овога пута

бити тим тежа што се Михаиловићева герила водила под заставом краља Петра. Ако би Србија стала губити веру у Краља, то би могло учинити да и Михаиловићева герила стане слабити, или да стане узимати један правац који за Династију не би био повољан». Краљ је усвојио тај предлог. Састанак је одржан у Краљевој канцеларији у суботу 6. јуна пред подне. »На састакку србијанских министара код Краља«, бележи Јовановић. »били смо Нинчић, Грол, Гавриловић и ја. Иако се ипосредом договарали, — по мом личном, искуству Србијанци су уопште мало способни да раде по напред утврђеном. плану, — ми смо сви говорили у истом духу. Грол је држао читаву беседу. Подсетио је Краља како је његов отац цео прошлорат провео на фронту, живећи често по неколико месеци без угодноности и разоноде као да не би био Краљ него обичан официр. Од краља Петра нико не тражи да се придружи Михаиловићевим борцима, који се ево већ друга година крију по шумама, гоњени као дивља зверад. Све што се од Краља тражи, то је да своју женидбу бар за неко време одгоди: ко хоће да краљује мора бити кадар и за много веће жртве«. Јовановић завршава: »Ја не знам какав је утисак Гролов говор начинио на Краља, коме је био намењен, али на нас присутне начинио је јакутисак«.

Цесетак дана доцније, 17. и 18. јуна, извесни лондонски листови донели су вест о Краљевој романци и о евентуално скором браку између краља Петра и принцезе Александре. Рендел је имао утисак да је та »срачуната проливеност добила благослов принцезе Аспазије«. Она је очигледно хтела да држи гвожђе стално у ватри. Јовановић је прихватио бачену рукавицу. Са Краљевим не лако добијеним пристанком, издато је 18. јуна следеће саопштење: »Поводом вести коју су објавили извесни листови, са званичне југословенске стране се изјављује: да се питање брака Њ. В. Краља Петра не поставља и не може се поставити све до краја рата, докле год његов народ — данас поробљен и изложен суровим страдањима — не поврати своју слободу и своју независност«. Текст тога саопштења штампан је у »Службеним новинама« од 18. јуна 1942. Сутрадан, на сам дан кад је Краљ узлетео на свој пут преко Атлантика ради посете председнику Рузвелту (ГвапКп Ие1апо Воозе^еИ) и Канадској влади. тај деманти изишао је у лондонском дневнику »The Ptex«.

И норед те категоричне изјаве, питање Краљеве женидбе букнуло је поново у пролеће 1943. Под утицајем свакако принцезе Аспазие, краљ Петар је дошао на мисао крајем марта да се обрати ђенералу Михаиловићу и затражи његово мишљење. Најприкладнијим му се чинило да у Југославију пошаље Михаиловићу једног од својих ађутаната, мајора Властимира Рожђаловског. Овај би имао за дужност не само да однесе Краљеве писмо о браку са принцезом Александром, већ и да Михаиловићу пружи погодна објашњења на случај евентуалних приговора венчању одмах. Черчил је, међутим, ту идеју отклонио, — као што је пола године раније била наишла на противљење замисао да се Рожђаловски убацу у земљу са новопостављеним шефом Британске војне мисије пуковником Белијем (БуЈпеу ЈУИИат ВаПеу), да би пренео Михаиловићу Владине поруке и вратио се са свежим вестима од Михаиловића о проблемима и потребама наше гериле. Уместо тога, Черчил је саветовао Краљу као »најбољи пут да дођете до што скоријег Ђенераловог одговора... да му се Ваше Величанство непосредно обрати телеграфски«. Краљ је тако и поступио. Краљеве писмо Михаиловићу послато је крајем априла, енглеским каналима. Одговор је стигао у два дела. 18. и 23. маја. Михаиловић је поздравио саму идеју о браку, али је додао: »Што се пак тиче самог венчања... моје је мишљење да се оно не би смело да обави док народ, који сада тако шта не очекује, не буде од моје стране на то припремљен, да би то примио како са разумевањем, тако и са одушевљењем«. Ту припрему би Михаиловић извео преко својих команданата, »чија ће дужност бити да убеде народ даје корак који Ваше Величанство предузима у интересу његовог добра. За то ми је потребна одлука Вашег Величанства«. Јовановић у својим белешкама то тумачи овако: »Михаиловић је избегао дати своје лично мишљење; што се тиче народног расположења, рекао је да му се мора оставити времена да народ припреми на Краљеву женидбу, што је значило да први одзив народа не би био дозвољан«. (Краљ је Михаиловићу дао тражено одобрење. Примиће позитиван одговор 13. августа.)

Половином маја, док је још нестрпљиво очекивао гласове од Михаиловића, краљ Петар се одлучио да испита да ли се чланови Јовановићеве Владе и даље упорно противе његовом браку за

време рата. Желео је да их консултује све, и то не у пуној седници Владе, већ у личним разговорима понаособ са сваком од њих. То је обављено у току два дана: 19. маја били су у аудијенцији Милан Гавриловић (Земљорадничка странка), Срђан Будисављевић (Самостална демократска странка), Милош Трифуновић (Гадикална странка); 20. маја, Милан Грол (Демократска странка), Јован Бањанин (Југословенска национална странка), Миха Крек (Словенска људска странка), Јурај Крњевић и Јурај Шутеј (Хрватска сељачка странка). По изричном позиву Краљевом, свакој од тих појединачних аудијенција присуствовао је и председник Владе Јовановић. По Краљевој жељи, реченој Јовановићу, сви министри имали су да Краљу поднесу и писменим путем мишљења која су дали у аудијенцијама. Такав поступак био је неуобичајен. Јовановић ће рећи Краљу да му он не мисли поднети своје мишљење и писменим путем, јер је довољно јасно истакао да се не слаже с његовом намером о женидби током рата. Министри су се томе тражењу одазвали. М. Грол је учинио примедбу о примењеној процедури и »белешку о свом говору, за Њ. В. Краља«, саставио као писмо председнику Владе. Резултат тих саветовања био је овај: против женидбе Краљеве током рата изјаснили су се сва петорица српских министара; за брак, евентуално и одмах, тројица (М. Крек, Ј. Крњевић и Ј. Шутеј)³. — Педељу дана доцније, 27. маја, Краљ ће затражити од Јовановића да се барем његови веридба са нринцем Александром објави. Ставио му је у дужност да овај пут он сам разговара о томе са члановима Владе који су се опирали женидби; и то што хитније. Јовановић је истог поподнева сазвао све српске министре. »Они су се сви каоједан човек изјаснили против објављивања веридбе«, занисаће доцније Јовановић. »По њиховом мишљењу, морално дејство веридбе било би исто као и морално дејство женидбе«. Сва петорица зстретила су оставком, ако би Краљ истрајао у тој својој намери. Према енглеским документима, Јовановић је исте вечери рекао Ренделу да би »званично објављивање [веридбе] одмах изазвало слом Владе. На страну то, он лично верује да би утисак који би званична Краљева веридба са нринцем Александром учинила у земљи био кукаван и да би

³ Текстних мишљења објављујемо дословно као додаток овом предговору.
Види стране 111-119

веома озбиљно уздрмао положај Краља и монархије, да би чак онемогућио коначни Краљев повратак».

Такво дражње председника Владе и свих српских министара није остало без дејства. Они службени енглески фактори који су раније били загрејани идејом о браку краља Петра што пре, били су сад, сви, склони да се приклоне разлозима противника његове женидбе током рата. Винстон Черчил (JPmMон 8. СђиасђШ) писао је краљу Петру још 15. априла 1943. да он лично »само види добро у браку који ће чвршће повезати савез између Југославије и Грчке ... Али«, додао је, »ако Ваш председник Владе још сматра да постоје извесни мриговори венчању за време рата, не бих желео да се моје мишљење употреби као средство убеђивања да он измени савет који Вам је могао да пружи а који се, природно, заснива на чињеницама и искуству којима ја не располажем«. После Краљевих мајских консултовања, Антони Идн (А1ћопу Е(1еп) дописао је на Ренде- ловом извештају од 29. маја: »Наша је дужност да помогнемо краљу Петру. Ако је његов председник Владе заузео такав став, не може бити ранијег саопштења о веридби. Морамо, према томе, код краља Петра заступати гледиште председ- ника Владе. Треба известити сер А. Хардинга. А. И. 30. мај«. О томе је Форен офис писмом, од 4. јуна обавестио личног секретара краља Ђорђа VI Хардинга (А1ехаг.с1ег Непгу ћошз Вагоп НагсГт^е о/ РепзђиgМ) и добио 7. јуна одговор: »Његово Величанство стекао је утисак да је краљ Петар потпуно свестан несрећних последица које би данас изазвало званично саопштење и да је једина особа која насрће оудућа ташта. Краљ [ЂорђеJ је обавештен да је и краљица Марија покушала да уразуми ту госпођу и можда ће се прилично смирити. бар за кратко време.« — Уморност принцезе Аспазије изазивала је отпор на свима странама. »Има основа да се верује да је и сам краљ Петар сматра јако несносном«, забележио је Рендел 29. маја. И Јовановић је учинио сличну констатацију у разговору са Ренделом 11. јуна. Приметио је тим новодом. са више забринутости него хумора: »Он [краљ ПетарJ има таиипу и без брака«. (»И а 1а ћеПе-теге занз 1е тапа%е«..) Рендел, човек одмерен у свом суђењу и изражавању, сматраће за потребно да сврати пажњу Форен офиса (30. јула 1943) на силу Аспазијина утицаја на краља Петра, »који се у рукама нринцезе Аспазије претвара у памук«. У сваком случају, првих дана јуна 1943. изгледало је да је питање Краљеве женидбе скинуто са дневног

реда док рат траје.

Међутим се у међународној политици догодило нешто што је снажно утицало на даљи развој ситуације и што ће из корена изменити однос Британске владе према Југославији и њеној Влади.

Цок су се током маја у Лондону ломила копља око Краљеве женидбе, Черчил се налазио изван Енглеске (од 4. маја до 4. јуна). У Вашингтону се од 12. до 25. маја одржала конференција између њега и Рузвелта са њиховим војним саветницима. Ратна ситуација била се окренула у корист Савезника. Битка за Стаљинград била је завршена пуном руском победом и совјетске армије прешле су у противнапад; савезничке операције у Африци завршиле су се такође нуном победом 11. маја. Већ јануара месеца на конференцији у Казабланци било је региено да се армије о. афричког ратишта употребе за освајање Сицилије (то ће бити постигнуто борбама од 10. јула до 17. августа). На састанку у Вашингтону имали су да буду одређени даљи стратегијски циљеви. Черчилов план састојао се у овоме: (1) одложити Други фронт за мај 1944; (2) извршити напад на копно Италије, да би се Италија избацила из рата; (3) одатле, довољним снагама обезбедити упориште на Балкану, са наслонем, на Михаиловића, чија би војска — према обавештењу британског албасадора Јовановићу, на дан 22. априла — имала да буде »стожер дејства« у позадини Осовинских трупа. За прва два циља ппептигнута је сагласност; али је, услед америчког противљења идеја о искрцавању на Балкану била 19. маја покопана. Та одлука је определила даље држање Британске владе према генералу Михаиловићу. Черчилу су одмах биле јасне две ствари: да ће одлагање Другога фронта разјарити Стаљина, — и да ће совјетске армије, без икакве сумње, прве стићи на Балкан. Са својом уобичајеном хитрином духа и акције, Черчил је смислио нов план: да Стаљина донекле одобровољи, тиме што ће одгурнути Михаиловића и његов покрет отпора, а британску политичку и војну потпору пребацити на Тита. Отуда, као гром из ведра неба, 28. маја наредба Михаиловићу од стране Британске команде на Средњем Истоку да се са целокупним својим људством пребаца на Копаник. Под Михаиловићемутицајем остао би само простору Србији на запад до Ибра, најуг до Сконља, на исток до бугарске границе. Сав остали део Југославије био би препуштен Титу. Михаиловић је

ту наредбу одбио да усвоји: са својим примедбама упутио ју је Југословенској влади на надлежност. Јовановићева Влада потпуно се солидарисала са Михаиловићем, и наредба је повучена. Али је прелом био ту. Британска влада је крајем јуна донела одлуку да изврши једну »измену« у својој политици према Југославији: да Партизанима убудуће укаже најпунију материјалну помоћ; Михаиловића ће номагати и даље, под условом да добијено оружје и материјал буду употребљени искључиво за борбу против Осовине.

Јовановићева Влада, састављена од шефова и првака свих главнијих југословенских странака, представљала је сметњу не само плановима британске политике (због подржавања Михаиловића) и намерама кроља Петра (због противљења његовој женидби током рата). Онајеу то време постала трн у оку и министрима Хрватске сељачке странке: Влада је имала да донесе једну Декларацију којом би облежила »ратне циљеве и главне линије државне политике«. У тексту Декларације било је истакнуто да, »после подјармљивања и распарчавања Југославије, свака Југословенска влада може имати само једну политику, а то је ослобођење Југославије и поновно спајање њених раздвојених делова«. То је имала да буде једна свечана изјава за обнову југословенске државе, једна обавеза за све. Министри ХСС били су непопустљиви у своме противљењу Декларацији. Тек после рата, у једном чланку М. Мартиновића⁴, откривен је прави разлог њихове опозиције. Крњевић је током марта 1943. био послао г.о Мартиновићу инструкције које су се имале саопстити у Мадриду једном изасланику из Загреба. Према тим инструкцијама, при крају рата ХСС под водством д-ра Мачека ... има преузети сву власт [у НДХ] и одмах сејавити као савезник и овластити д-ра Крњевића и д-ра Шутеја на заступање... Какве су садашње прилике«, било је ту речено, »не можемо очекивати, да ће Савезници дозволити самосталну Хрватску, ако не би евентуално ушла у конфедерацију са неким другим државама .. Дража је великосрбин и на њему се заснивају све наде великосрба. Ми чинимо све могуће, да се елиминира или да се стави у своју колотечину ...« Крњевић је желео да спречи усвајање Владине декларације, на макар то довело и до слома

4 "КаЈепдаг Нг/аЈбко^ ? .1а\$а"7.а 1955. додши, сЈапак "Мико1грш гад ј-гз Ктјеујса ха чпјсте тз1а п КошЈопи"* (б. 66-79).

политичке владе. Он би тада, сматрао је, имао пуну слободу акције у изложеном смислу. Тако је, из различитих побуда, склопљен договор између Крњевића и краља Петра да оборе политичку владу. Разуме се, краљ Петар није ни слутио шта Крњевић смера. Краљ је у њему видео само човека вољна да му помогне у питању женидбе. У расправи о Декларацији (9-15. јуни), Крњевић је на седници којој је председавао Краљ, (15. јуна) извршио јуриш: изјавио је да »вођство наше политике не може остати у рукама г. Јовановића«; а Шутеј је додао како су Хрвати »изгубили веру да се под вођством г. Јовановића може приступити једној југословенској и демократској акцији«. Иако остали чланови нису били тога мишљења, Краљ је закључио седницу с изјавом да ће »о целој ствари размислити, и видети шта је потребно учинити«. Тиме је отворена криза. Нову владу саставио је 26. јуна М. Трифуновић; али ће и он, — пошто 30. јула буде обзнанио Краљеву веридбу, речима представнику једне новинарске агенције: »Као што знате, наш Краљ се верио с принцем Александром«,—бити присиљен истом коалицијом противника да поднесе оставку 10. августа. Те вечери чуло се преко Лондонског радија да је образована једна чиновничка влада са Божидарем Пурићем на челу. Пурић ће доцније, у тренутку свога пада на питању останка Драже Михаиловића у Влади, бацити нешто светлости на постанак своје владе. Он ће тада рећи Кости Ст. Павловићу ово: »Деветог августа 1943, Краљ ме је позвао к себи и упитао ме да ли бих хтео да му помогнем да образује чиновничку владу. Рекао сам му да хоћу и упитао сам га да ли већ има какву комбинацију. Одговорио ми је да влада има да се образује без Михаиловића. Ја сам му одмах рекао да на то не могу да пристанем и да може слободно одмах да тражи другог кандидата за председника. Краљ је само спустио поглед и рекао ми је да, у том случају, мора да прими и Михаиловића... Још онда Краљ, но нечијим саветима, није хтео Михаиловића. Ја сам, против воље Енглеза, храбро носио Михаиловића до краја«⁵.

Уклањање политичке владе, која је под оним околностима представљала уставни фактор Народ, поред уставног фактора Краљ, краљ Петар је извршио по предлогу својих енглеских саветодаваца⁶. Тоуклањање политичкије обогатило

⁵»Гласник СИКД 'Његош'«, јуни 1961, »Пад Пурићеве владе«. с.28.

⁶ "А Ктџ'5 Негпа'е, The Метоиз оГКЈп° Ре1сг оГ Уиџоб1ауја", ћопсЈоп, Са\$\$е1, 1955; р. 150. ("The Рипс

Југославију, ослабило знатно њен положај пред иностранетвом. Оно је означило и повратак на аутократске методе одбачене 27. марта 1941. То је било вишеструко зло. Чиновничка влада, у начелу, и кад састављена од људи првога реда, — не може имати ни у земљи ни у међународној заједници онај углед који има влада произишла из воље оба уставна фактора. Н>ен ауторитет је крњ од почетка, јер извире искључиво из владаочеве милости, и потпуно престаје кад се тамилост повуче. Сам ноложај краља Петра, после 10. августа 1943, нашао се и лолитички и морално јако ослабљеним. Сав терет међународних притисака, који би могли дау одсудним тренуцима наиђу (као што ће бити случај у пролеће 1944), имао је да падне на њега лично, инокосног, и лишеног онога тврдог оклопа штоје за њега дотле била влада поникла из 27. марта. Уклањање политичке владе било је, стога, неопходни потез, велики успех за Черчила у шаховској игри започетој после мајских одлука у Вашингтону. Да је постао само шаховском фигуром у великој игри Черчиловој, краљ, Петар није био кадар да увиди. Кад је обарањем нолитичке владе уклонио противнике своје женидбе одмах и шмишљао да му је, сада свемоћном, венчање са принцезом [лександром, надохват руке, он ће спознати, да ништа, апсолутно ништа, он не може да учини без приволе чиниоца чија рука повлачи по шаховској табпи фигуре према својој шмисли. Краљ Петар ће се са изабраницом свога срца венчати не када то буде хтео он. Он ће се оженити тек онда када то буде погодовало Черчиловим нлановима.

Разлози политичких влада против Краљеве женидбе током рата били су јако импресионирани одговорне енглеске факторе, нонаособ Форен офис и краља Ђорђа, који је према нашем Краљу гајио благонаклона осећања. И кад су две последње политичке владе биле склоњене с пута, остали су њихови објективни разлози са својом неумањеном убед- љивошћу. Треба истаћи овде (то је једно од изненађења која доносе ови британски документи) да је и председник чиновничке владе био у том питању истога мишљења као Јовановић, Трифуновић и остали српски политички прваци. Нови британски амбасадор при нашем Двору Стивенсон (8т Ра1рћ С. 8. 8геуемаоп) забележио је 2 7.

августа ба је »господин Пурић саветовао Краљу да одложи венчање док се не врати у Југославију«. То краља Петра није узбудило: Пурић је био његов постављеник, без народног мандата. Краљ га је просто игнорисао⁷. Како је ноловином септембра имао да се са својом владом пребаци у Каиро, краљ Петар је приликом своје опроштајне посете краљу Ђорђу крајем августа месеца изразио жељу да се са принцезом Александром венча пре напуштања Енглеске. Краљ Ђорђе му је морао рећи да ће о томе промислити пре но што би му дао своје мишљење. Није искључено да се консултовао, поред осталих надлежних личности, и са нашом краљицом Маријом. Краљичина осећања према томе браку била су још пре тога почела да јењају; по свој прилици највише кривицом приице Аспазије, због њене насртљивости према свима и свакоме, а не мање и због њенога све више господарског утицаја на краља Петра. Принцеза Александра спомиње у својој књизи како је краљ Петар у лето 1943. године »жарко желео да се ожени пре него што напусти Енглеску. Био је покушао да за то добије подршку своје мајке, али се она од тада отворено противила нашем браку и никаква молба није могла да је ноколеба«⁸. Било што му драго у том погледу, Краљ Ђорђе је одмах после те опроштајне посете одговорио краљу Петру писмом где му каже: »Хтео бих да знате да сам дуго размислио о питању Вашег венчања. Што то више чиним, то све више долазим до убеђења да бисте учинили велику грешку ако бисте се венчали пре одласка... Осећам да би, имајући у виду будућност, одгађање Вашег венчања до подеснијег времена... било у најбољем интересу како Вас лично, тако и Ваше земље«. Краљ Петар није могао да се оглуши о тај савет,

⁷ Краљ Петар ЈС почео одмах припремити да се отресе Пурића К. Ст. Павловић је забележио у свом дневнику 14. септембра, онога дана кад је Краљ пошао за Каиро: »Сазнаје се да је, још пре поласка за Блиски Исток, Краљ позвао Вранка Чубриловића и рекао му да не дође у Каиро, јер има намеру да дмени Пурића и да њему повсри састав владе«. А 27. септембра: »Чубриловић је кренуо авионом за Каиро у суботу 25. септембра. Кренуо је уверен да ће му Краљ повсрити састав владе. Јукић ми данас кажс да ће и он за који дан да крснс за Каиро« (»Гласник СИКД 'Његош «, јуни 1961, »Пад Пурићеве владе«, с. 10). У очима Краљевим, Пурићева криница била је двојака: попут политичких влада, он је Краља нагнао да задржи Михаиловића као министар војног; с друге стране, противио се венчању током рата. Зашто је онда он Краљ узео иа себе одијум да обори две политичке владе и заведе аутократски начин владавине? Кад се по доласку у Каиро Пурић будс сучслно са саблашћу владс Чубриловићевс (а она би значила: Михаиловићево искључење и скороу Краљеву жендбу), он ће окренути коња и пристати на женидбу кал Краљ буде хтео, у нади да барем обезбеди Михаиловићев положај. Пурић ће својим утицајем краља Петра начинити опет, за једно време, чврстим присталицом Михаиловићевим; и због тога навући на себе Черчилов бескомбнација са Чубриловићем потонула је у воду.

⁸ Као под 1, с. 114

утолико пре што је краљ Ђорђе имао да му буде кум.

Уочи поласка за Каиро, краљ Петар је обавестио Черчила о својој намери, да се, »ако околности то допусте«, врати у Лондон половином новембра и венча. Черчилу, који је то писмо доставио Форен офису ради знања и мишљења, Идн је одговорио како он мисли »да треба омести тај план. Главни разлог што се противимо ранијем венчањууеекЈе био тај што није сигурно како би то било примљено у Југославији, и нарочито у Србији. Ништа то неће бити сигурније у новембру но што је сад. Сигуран сам, према томе, да би за Краља било мудрије да причека да се врати у Југославију но да, венчањем на брзу руку, стави на коцку свој ле много сигуран положај«. Приметио је и како је он противан томе да Краљ напушта (редњи Исток,јер би »утисак [тога] у Југославији... могао да буде убитачан«. Оно што је био наумио, краљ Петар је нокренуо цигло три недеље по своме доласку у Египат: 20. октобра саотитиоје Стивенсону своју жељу да се »врати у Лондон крајем новембра да би се венчао«; молио га је да испита да ли краљ Ђорђе и Британска влада »имају шта томе да приговоре«. Стивенсон је обавестио Форен офис о томе, с напоменом да је Пурић »наклоњен давању сагласности да се [венчање] обавиу скорој будућности«.

Краљева жеља наишла је на противљење и Черчила и Идна. Форен офис дао је налог Стивенсону 28. октобра да о евентуалном одјеку Краљева венчања затражи мишљења шефова британских мисија у Југославији — бригадира Армстронга (С. О. АгпШгоп^) и бригадира Маклена (Риггоу Маслеап). Армстронг ће одговорити 15. новембра: да би »венчање [краља Петра] неповољно одјекнуло упркос великој љубави Срба прела њему«; да »Михаиловић, иако је он одан, по нашем мишљењу неће (понављам неће) бити одушевљен«. Краљ је, међутим, 9. новембра затражио од Черчила да питање његовог венчања изнесе нред краља Ђорђа. Како одговор иије стизао, Краљ је 16. новембра једним телеграмом нринцези Александри поновио норуку за Черчила, преклињући га »да у моје име замолите Њ. В. Краља [Ђорђа] да се нредузму потребни кораци за моје венчање«. Черчил је у то време био на нуту морем за Каиро, и потом за Техеран. Он је норуку пренео телеграфски краљу Ђорђу. Одговор краља Ђорђа Черчилу био је брз и, чак и за самога Черчила, неочекиван једним својим делом. Ту је, у првом реду, већ устаљена линија: »Много сам размшиљао о питању

женидбе краља Петра и чврсто верујем да у овом тренутку не сме да напушта Средњи исток... Најжешће желим да се не упуштау брак који, мислим, није веома мудар, и то за време часног поста... Као његов кум имам дубоко осећање одговорности за младића и надам се да ћете га, ако с њим разговарате о том питању, одвратити да се венча пре грчког Божића». Потом један став, сензација ових британских докумената, из кога излази јасно да се краљ Ђорђе сада противи самом браку краља Петра са принцем Александром: »Нисам ни најмање убеђен да је девојка подесна да му буде жена или да пружи краљу Петру подршку која ће му бити нужна веома тешким временима којаму предстоје«. (»1 ат но1 а1 а!1 зиге 1ћа11ће &г1 Г5 ЈШес1 lo ње ћм уп/е ог 1о %г\?е Кт% Ре1ег 1ће аззћМапсе ће м>И1 гециге т 1ће чегу Л/Јсић Итез ће \уИ1 ћауе 1о /асе«.) Разлог за то противљење краља Ђорђа остаће мистеријом до данашњега дана. Телеграм краља Ђорђа биће послат преко Стивенсона 23. новембра и краљу Петру; али, очигледно, без става о неподесности девојке. Тако је, по други пут, женидба Краљева била одложена интервенцијом краља Ђорђа.

* * *

Нагао и радикалан преокрет одговорних енглеских чинилаца у питању женидбе краља Петра настао је после Техеранске конференције (28. новембра— 7. децембар 1943). На томе састанку Рузвелт-Черчил-Стаљин одбачена је коначно замисао о искрцавању на Базкану; а међу тајним одлукама, прва је била да се Партизанима у Југославији укаже највећа могућа помоћ. Кад се после тога Черчил нашао у Каиру 10. децембра са краљем Петром, рекао му је како Британска влада »и.ма необориве доказе да Михаиловић сарађује с непријатељем« и да ће можда затражити ускоро да се Михаиловић на том основу уклони из Владе⁹. (Пурићу, који је тражио да му се покажу ти »необориви докази«, Черчил ће одговорити: »Немам доказа, али сам ја уверен да он сарађује; непријатељем«.) Черчил је казао Краљу како се он одлучио за Тита и како Краљ »треба да иде на трагу Југославију«¹⁰, да би *се придружио Титу, кроз отприлике шест

9 "Гореп;п К.е!апопб оГ (ће 1Јгте<1 8еа1сб" 1943. Уо1. II. pp. 1028-1029
10 Као под 5; с. 138.

месеца. Током јануара и фебруара 1944. Черчил је водио личну преписку с Титом: 8. јануара саопштио му је своју »жарку жељу да му пружи сву помоћ у људској моћи«; 5. фебруара питао га је да ли би »уклањање Михаиловића утрло пут за пријатељске односе [краља Петра] са вама и вашим покретом и, доцније, и његово прикључење вама на бојном пољу«; 25. фебруара ноновио је то питање, обавестио је Тита да су већ издата наређења за повлачење енглеских официра за везу са Михаиловићем, као и то да је позвао краља Петра натраг у Лондон¹¹¹². Краљ Петар био је Черчилу потребан да би се његов план о преношењу све власти на Тита и Партизане извршио легалним путем, то ће рећи: уз активно саучесништво самога краља Петра. Није ли ваљало водити рачуна о демократским осећањима енглеског и америчког јавног мишљења? Ипак тим државним разлогом попадали су као кула од карата сви они разлози који су дотле истицани за одлагање Краљеве женидбе. Краљ Петар долетео је у Лондон 11. марта 1944. Једина опозиција венчању била је сад његова мајка. Кад је сутрадан отишао до ње са принцем Александром у нади да је добије, краљица Марија тражила је од њега да раскине веридбу, што је он одбио. Краљ је обавестио Черчила 13. марта како жели да се венча одмах. Венчање је обављено 20. марта, у згради Југословенске амбасаде у Лондону.

У недељи која је претходила венчању почео је на краља Петра притисак да учини оно што је Черчил био наумио. Прво је Идн 15. марта саветовао Краљу да изврши промену владе и из ње испусти генерала Михаиловића; затим је 17. марта Стивенсон објаснио Краљу да му влада уопште није потребна, већ само Одбор од три лица који би се старао о чиновницима у емиграцији и чекао даљи развој догађаја у Југославији; 18. марта Черчил му је одредио рок: да већ сутрадан по венчању остане без владе и само са једним Одбором који би повео разговоре са Титом. Непуне две недеље после венчања, Черчил је 1. априла дао упутства Идну да на краља Петра изврши »највећи могући притисак да би се отресао својих садашњих кобних саветника који су му као жрвањ, о врату ... да одбаци сваки додир са Михаиловићем... и да образује привремену владу која не би била неприхватљива Титу«¹². Идн ће 6. априла тражити да Краљ

11 XV. 8. СИИГСНЈИ, "С1озЈпр сће Кшд, Еопбоп, Са\$с1, 1952; pp. 416-420.

12 Исто;С. 421-422.

састави владу од три личности наклоњене Титу. Како се Краљ није журио, Черчил му је 13. стрила ноставио ултиматум, : или Одбор од три лица (Шубашић, Константиновић, Фурлан), или ће он онтужити Михаиловића за сарадњу са Немцима, жалио се краљ Петар Рузвелтуу писму од 17. априла, »у складу с тиме ноступити са свима нама, са мном као и са владом«¹³. Те претње нису остале нанразно: Београд је бомбардован од савезничког ваздухопловства 16. стрила, на сам дан Ускрса, и сутрадан, па укунно тринаест пута до упада совјетских армија у Србију; Никшић је бомбардован пре тога, на Цвети; Подгорица 5. маја; на Ниш, па Книн, на Лесковаи. Та синхронизација Черчилових претњи и бомбардовања српских градова била је одвећ упадљива да не би била уочена.

Под утицајем Пурића и српских политичких првака, краљ Петар држао се чврсто. Бруталном притиску Черчиловом нридружио се међутим много суптилнији ази погубни утицај принцезе Аспазије на Краља, од кога се она није одвајала. У своме извештају од 25. августа 1944. Стивенсону ваздухопловни мајор Макензи (Оин1ор АгсћИзаМ МаскенЛе), који је Краљу бшГпридодат на службу од нролећа 1943, напи- саће ово о краљу Петру у то доба: »Кад није ни нод чијим утицајем, још увек се чини да је веома разумна личност ... Околина његова очајава и стварно није у могућности да га друкчије види но у пролазу у хотелском ходнику или у присуству било његове жене било његове таиине, или обеју, и тоу њиним собама. Ретко, ако икад, долазиу амбасаду, у своју канцеларију, и чини се да нишина не ради, Аудијенције, које закаже и не откаже, обављају се у хотелу 'Клериц и док Краљица [Александра] и нринцеца [Аспазија] лебде у позадини или иза нолузатворених врата«. Томе би се могло додати доста. Већ првих дана маја запажају се код Кроља јасни знаци ноклецања. Ускоро је био душевно сломљен, иако је људима који су га бодрили давао утисак да се с њима слаже. Био се

ВКаопод 8, 1944, кн.. IV; с. 1360.

*«. коро сасвим отуђио од својих, а мије имао довољно чврстије
кирактера и постојане воље да ка своме циљу стреми без
обзира на прелреке и опасности. Није му било дато да буде
онако снажна и несаломљива личност као његов отац. Као да
/eV њему живео духХамлета са својим двоумљењима. Иако се
чинио да повлађује српским политичким првацима (они су га,
с«и, саветовали да образује репрезентативну владу која би
дала отпор Черчилу), Краљ је првога јуна поклекао: именован је
Ивана Шубашића за председника Владе и свеминистра. ГТотом
ће се, под Черчиловом диригентском палицом, низати Краљеве
капитулације, једна за другом, неумољиво, до оне најгоре 12,
септембра — када је запретио да борци у земљи који не приђу
маршалу Титу »неће успети да се ослободе нздаЈничког жига
ни пред народом, ни пред историјом«.*

*То је било дно јада. Тада се срушио његов престо и
нотамнело је његово име. Иакоје немео пред мишљу о томе,
то га је целог живота гризло, притискивало као сињи камен,
прогонило као оне легендарне змиЈокосе фурије. Краљ Петар
био је међутим у својој основи природа блага, нуна доброте,
скромности, и питомости. Он није сновао зло ни кад га је под
утицајем других чинио у уверењу да је то за неко више добро.
Мисао на њега пунаје дубоке самилости и туге.*

Радоје ЈТ. Кнежевић